

Inledning: Nation som kvalitet

ANNA BOHLIN

Antologin *Nation som kvalitet. Smak, offentligheter och folk i 1800-talets Norden* undersöker hur smak blev grund för nation, och moral ett kriterium för att inbegripas i ett folk. Vi studerar relationen mellan smak, offentlighet och folk – nation som kvalitet – ur olika infallsvinklar, för att fånga komplexiteten i rörelsen mellan förståelsen av nation och inkludering respektive exkludering av olika grupper, som ger utslag i nationalitet som ett värderingskriterium. Hur konstruerades nationella folk som en moralisk kategori? Hur reglerades smak, klass och kön som del av nationsbildning? Hur förstods litterär offentlighet som nationsskapande? Hur användes nation som värderingskriterium i litteraturkritiken? Och vilken betydelse fick materialitet?

Att nationalism har estetiska uttryck är knappast någon nyhet. Det räcker med att fira 17. mai i Norge för att inse det. Vänder man på orsakssambandet händer emellertid något nytt: smak som grund för nation, ett kriterium för inkludering, öppnar för nya perspektiv på nationsbildning med relevans för vår egen tid. Det anknyter också till problemformuleringen i det historiska materialet när den moderna nationstanken först spreds över Europa. Under 1800-talet var smak ett centralt spörsmål i konstruktionen av nationella folk. ”Folk” var länge ett omstritt begrepp – själva innebörden i begreppet, vilka kvaliteter som skulle känneteckna nationella folk samt hur dessa skulle framkallas debatterades under hela 1800-talet. Debatten ägde rum i de offentligheter som efterhand etablerades i Norden; etableringen av offentligheter uppfattades i sig som avgörande just för att skapa folk och bilda dess smak. En mångfacetterad relation upprättades mellan smak, offentlighet och folk. Litteraturen var skärningspunkten. *Nation som kvalitet.*

Smak, offentligheter och folk i 1800-talets Norden studerar denna relation i ett tvärvetenskapligt, transnationellt perspektiv. Tyngdpunkten ligger på Norge, men i en nordisk kontext med bidrag från Island, Finland, Danmark och Sverige.

Samtida litteratur och litteraturdebatter i nya offentligheter som en avgörande aspekt av den moderna nationalismen, vilade också på en ny förståelse av litteraturhistoria. Föreställningar om den nationella kanon var både politiska och estetiska projekt från början. Den franska litteraturvetaren Anne-Marie Thiesse (2019) visar hur de olika nationella litteraturhistorier som konstruerades runt om i Europa från slutet av 1700-talet var ett medvetet sätt att bryta med fransk dominans såväl estetiskt som politiskt. Varje nation måste ha en egen Homeros för att räknas som en nation. Den moderna nationalismen från tidigt 1800-tal är med andra ord en omreglering av smak med politiska incitament och politiska konsekvenser. Den upprättar ett samband mellan landskap, folk och kultur, men begreppen ger inga stabila fundament: vilket landskap? Vilket folk? Vilken kultur? Den tidiga nationalismen präglades av ett estetiskt imperativ, men ett underskott på poetik – ett underskott som manade till engagemang. Under hela 1800-talet fördes en livlig diskussion om hur detta underskott skulle fyllas. Debatten formades av, och bidrog till att forma, nya offentligheter.

De nya medborgarnationerna legitimerade sin makt hos folket. Det innebar en omdefiniering av offentlighet, som i hög grad faktiskt också handlade om estetik. Nationalismforskaren Joep Leerssen (2006, 94–97) pekar på att en av de ursprungliga betydelseerna av *l'opinion du public* var teaterpublikens smakomdömen. Teaterns funktion som offentlig sfär, där åsikter formades i jämlikt utbyte, drev utvecklingen av nationella scener i Finland och Norge, liksom i många andra europeiska länder. Litterära offentligheter i bredare bemärkelse hade en nyckelroll i nationell utveckling – det menade bland andra finske Zacharias Topelius (1818–1898, se Pia Forssells kapitel i denna bok), norrmännen Henrik Wergeland (1808–1845, se Elin Stengrundets och Frode Helmich Pedersens kapitel i denna bok), Johan Sebastian Welhaven (1807–1873, se Tonje Haugland Sørensens kapitel i denna bok) och Arne Garborg (1851–1924, se Eirik Vassendens kapitel i denna bok), islänningen Jónas Hallgrímsson (1807–1845, se Guðmundur Hálfðanarson's kapitel i denna bok), och svenska Fredrika Bremer (1801–1865, se Anna Bohlin's kapitel i denna bok). Nationell reglering av medborgarnas smak och moral krävde en medial infrastruktur.

Historikern Anne-Lise Seip (2007) lyfter i sin biografi över Welhaven fram hans strävan att skapa offentlighet, såväl genom att publicera skönlitteratur och främja en offentlig konstscen, som att bidra till konst- och litteraturkritik. Hon betonar att den berömda konflikten mellan J.S. Welhaven och Henrik Wergeland

yterst handlade om i två olika frihetsbegrepp (Seip 2007, 72, 81–92, 105). Medan Wergeland uppfattade kulturell utveckling som en konsekvens av politisk frihet, menade Welhaven tvärtom att politisk frihet måste böttna i inre bildning. Inspirerad av Friedrich von Schiller (1759–1805) argumenterade Welhaven för att skönhet ska fostra människan till en mer äkta och inre frihet, som därpå ska ges yttre uttryck. Det var en hållning som även präglade norska Camilla Colletts vision om nationen, som Susanne Skår analyserar i föreliggande volym. Schiller (2012, 192) skriver i *Eстетiska brev (Briefe über die ästhetische Erziehung des Menschen 1795)* att ”det är genom skönheten man vandrar till friheten”. Welhaven (citerad i Seip 2007, 71) ekar: ”Det er ene og alene smaken som skaper harmoni i samfunnet, fordi den skaper harmoni i den enkelte.” Individens inre manifesteras i samhällelig gemenskap enligt denna tankemodell. Skönhet fungerar demokratiserande, eftersom alla möts i skönhet (jfr Bale 2009, 47–55, 69–73). För att skönheten ska kunna utveckla sin demokratiska potential måste dock – möjligen paradoxalt – folkets smak först bildas genom en offentlig, litteraturkritisk diskussion.

Schillers frihetsbegrepp var också en viktig inspirationskälla för svenske Carl Jonas Love Almqvist (1793–1866) (Burman 2005, 42–46). I sin essä ”Svenska Fattigdomens betydelse” (1838), som Anna Bohlin diskuterar i sitt bidrag till denna volym, gör han en distinktion mellan samhällsklassernas yttre respektive inre förhållande till varandra. På många sätt råder ett *yttre* gott förhållande mellan bondfolk och herrskap, där det upplysta herrskapet inte alls förtrycker utan stöder och hjälper allmogen, skriver Almqvist. För att skapa ett nationellt folk – en nation – måste emellertid också en *inre* samstämmighet råda:

Bondfolk och herrskap må stå till hvarandra nära nog i en mängd ekonomiska och yttre förhållanden, hvilka alls icke äro att förakta; himmelsvidt skilda och snarsagt fiendtliga äro de icke destomindre i allt det egentligen inre, i det på allvar menckliga, i uppfattningen af naturen, af lifvet och af den färg hvori sakerna stå: i sättet att känna och vara, i allt det omätliga, som nästan icke kan uttalas, men som hvar och en med hjerta och eftertanke likväl begriper. (Almqvist [1838] 1996, 282)

Hos Almqvist definieras nationen i ”sättet att känna och vara”. Precis som hos Welhaven, Collett och dansken Christian Molbech (1783–1857, se Tine Damsholts kapitel i denna bok) är det en kvalitet som inte finns i utgångsläget; den måste utvecklas. Problemen är flera: *hur* ska detta inre sätt att ”känna och vara” utvecklas? Vad är målet för denna utveckling om det inte ens kan uttalas? Hur ska det inre gestaltas estetiskt? Hur motiveras det estetiska uttrycket ideologiskt? De författare, journalister, konstnärer, politiker och forskare som analyseras i denna volym gav olika svar på dessa frågor.

Förutsättningarna för 1800-talets nationsbyggande i Norden skiljde sig avsevärt mellan de olika nordiska länderna. Finland blev ett storfurstendöme inom det ryska imperiet 1809 efter att ha varit del av det svenska riket under 600 år; den nationalistiska rörelsen från 1830-talet, där litteraturen spelade en avgörande roll, resulterade i självständighet 1917. Litteraturen var likaledes en central arena för norskt och isländskt nationsbyggande under 1800-talet (se särskilt Guðmundur Hálfðanarsons kapitel i denna bok). Efter 400 år av union med Danmark, utropade Norge självständighet och antog en egen grundlag 17 maj 1814, men tvingades några månader senare med militär makt in i en personalunion med Sverige (1814–1905). Islands kamp för självständighet inleddes precis som i Finland och Norge med en nationalistisk rörelse under 1800-talet; självständigheten från Danmark dröjde emellertid till 1944. Ett grundvillkor för nationalismen i de gamla nordiska imperierna Danmark och Sverige var tvärtom förlust av territorium. Vår antologi visar, att trots skillnaderna i politiska omständigheter, fylldes den romantiska nationalismens estetiska imperativ med i hög grad liknande innehåll i de nordiska länderna.

Nationalismen är historiens blodigaste ideologi, men för Norden blev faktiskt 1800-talets nationalism ett fredsprojekt. Det är litteraturen förtjänst. Den norröna litteraturen kom i Johann Gottfried Herders (1744–1803) efterföljd att uppfattas som nationsgrundande i samtliga nordiska länder, utom i Finland där nationaleposet *Kalevala* (1835) fick en motsvarande ställning. Litteraturen utgjorde med andra ord ett gemensamt nationellt arv. Sverige och Danmark stod på olika sidor i Napoleonkrigen, men redan 1829 hyllades danske Adam Oehlenschläger i Lund som Nordens diktarkung av svenske Esaias Tegnér. Det brukar betecknas som det första uttrycket för den pan-skandinaviska rörelsen, även om ”skandinavismen” som begrepp började användas först 1843 (Hemstad 2018). Efter århundraden av krig hade de nordiska länderna på bara drygt ett decennium blivit brödrationer. Exakt vad ”nation” innebar var dock en öppen fråga. Det handlade om kvalitet.

Kvalitet

”Kvalitet” används i antologin i åtminstone tre olika betydelser – eller snarare olika artikuleringar av relationen mellan estetik och politik. Kvalitet i bemärkelsen estetisk smak är en gemensam utgångspunkt för samtliga kapitel i vår antologi. Begreppet ”estetik” formulerades under 1700-talet som ett eget kunskapsområde i betydelsen läran om det sköna av Alexander Gottlieb Baumgarten (1714–1762), Edmund Burke (1729–1797) och Immanuel Kant (1724–1804). En grundläggande

aspekt av Kants *Kritik av omdömeskraften* (2003, *Critik der Urtheilskraft* 1790) är föreställningen om det estetiska omdömet som intresselöst; till skillnad från det moraliska omdömet har skönhet inget ändamål annat än sig själv. Smakomdömet är kontemplativt och kan därmed fungera som en förbindelse mellan den sinnliga naturens lagbundenhet och människans översinnliga frihet i Kants system: konst är sinnlig och samtidigt autonom.

Den nyutkomna antologin *Beyond Autonomy in Eighteenth-Century British and German Aesthetics* (Axelsson, Flodin, Pirholt 2021) ifrågasätter emellertid hur tesen om konstens intresselöshet ska förstås i sin kulturella kontext. 1700-talets autonomi visar sig ha en moralisk innebörd. Det estetiska omdömet har dessutom alltid på olika sätt varit kopplat till politik, till både kön och klass (se t.ex. Rønning 2013; Stengrundet 2018, 109–113, 130–141; Fjelkestam 2010). Bidragen i vår antologi visar hur Kants idé om intresselöshet fick ge vika för samhällsbyggets nytta i nationalistiska diskurser – eller snarare, intresselösheten i sig kom att uppfattas som nationsbyggande moral. Smakens klasspolitik har vidare teoretiserats ur ett strukturalistiskt perspektiv av sociologen Pierre Bourdieu, vars studie *La distinction* från 1979 fick stort inflytande. Denna ingång till analysen av smak anknyter både Guðmundur Hálfðanarson och Christine Hamm till i sina respektive kapitel i föreliggande volym. Den mest grundläggande innebörden av kvaliteten i vår antologi refererar alltså till läran om det sköna som kunskapsområde, vilket på olika sätt tas i bruk för att skapa föreställningar om nation. Detta öppnar i sin tur nationstanken för kritisk granskning.

För det andra har kvaliteten i vår antologi också en mer specifik betydelse av värderingskriterium. Smakomdömet är förvisso just det Kant undersöker, men i vårt sammanhang finns skäl att skilja ut studiet av kvaliteten i bedömningar av exempelvis litteratur som en egen infallsvinkel. Recensionens funktion i offentlighetens kretslopp skiljer sig från konstens. Båda deltar aktivt i omregleringen av smak, men artikulationen av estetik i relation till politik är en annan: kvalitetsens koppling till nation skrivs ut från en annan position. Medan estetik som kunskapsområde är utgångspunkten för hur skönhet uppfattades som nationsskapande, tar studiet av värderingskriterier sikte på hur nation används som motivering till smakomdöme i litteraturkritik. Det senare är ämnet för Guðmundur Hálfðanarsons och Frode Helmich Pedersens kapitel om 1800-talets isländska respektive norska litteraturkritik, medan Marie Magnors kapitel behandlar nation som värderingskriterium i forskningen om den norske nationalförfattaren Bjørnstjerne Bjørnson (1832–1910).

En tredje användning av kvaliteten i vår antologi bygger på den bredare förståelse av begreppet ”estetik”, som på senare tid fått allt större genomslag. Denna

bredare innebörd tar fasta på den etymologiska betydelsen av det grekiska ordet *aisthesis*: ”sinnlig varseblivning” (Danius, Sjöholm, Wallenstein 2012, 10). Den definitionen av termen återknyter också till Baumgartens ursprungliga tanke med begreppet. Den norska litteraturvetaren Kjersti Bale skriver: ”For Baumgarten er estetikk ’vitenskapen om den sanselige erkjennelse’” (Bale 2009, 10, 13–14). Redaktörerna för den nyutkomna antologin *Atmosphere and Aesthetics* (Griffero och Tedeschini 2019, 1) slår fast: ”Nowadays, aesthetics is no longer only a theory of art, it but has recovered its original vocation: to be a general theory of perception [...]” Kvaliteten som sinnlig erfarenhet aktualiseras i Susanne Skårs kapitel om kvinnors bidrag till nationen i Camilla Colletts författarskap, och i Anna Bohllins kapitel; estetik som atmosfär används för att fånga den undflyende innebörden i Almqvists idé om nation. Estetisk kvalitet är ett mångbottnat begrepp – liksom begreppen offentlighet och folk.

Offentlighet

Moderna litterära offentligheter växte fram i de nordiska länderna från 1830-talet. Först då fanns förutsättningarna för en bokmarknad och för en explosionsartad utveckling av tidskrifter och dagspress. Därmed öppnades också möjligheter för författare att försörja sig som marknadsförfattare (Edgren 2019; Furuland 2007, 53; Forssell 2009). Historikern Ruth Hemstad (2019, 380) framhåller att 1800-talets litterära offentligheter var transnationella av flera skäl. En orsak var att de gamla riksgränserna fortsatte att fungera som handelsområden även efter 1814 respektive 1809. Den norska litteraturhistorien bröts visserligen ut som en egen, nationell kanon ur den dansk-norska ”felleslitteraturen”, men bokmarknaden var fortsatt gemensam (Fulsås 2019). På samma sätt betonar Pia Forssell (2009, 13) att den finska marknaden långt in på 1800-talet utgjorde en väsentlig del av svensk bokmarknad: ”År 1845 beräknade de svenska förläggarna att ’nära nog en fjerdedel’ av deras böcker fick avsättning i Finland.” Under första hälften av 1800-talet gällde detta även dagspress: ”Stockholmstidningarna lästes flitigt i Åbo och de övriga finska städerna”, skriver Jani Marjanen (2019, 114). En annan orsak var ideologisk: Hemstad (2019) studerar olika försök att etablera en skandinavisk litterär offentlighet som inkluderade även den öst-västliga axeln, för att i skandinavismens anda aktivt skapa en gemensam skandinavisk identitet. Hur denna idé lanserades genom olika typer av publikationer är ämnet för Hemstads kapitel i denna volym. Emellertid motiverades också försöken till en skandinavisk litterär offentlighet av rent ekonomiska hänsyn: de nationella marknaderna var helt enkelt för små (Hansen 2018).

I antologin *Frie ord i Norden? Offentlighet, yttringsfrihet och medborgerskap 1814–1914* studeras villkoren för de olika offentligheter som etableras under 1800-talet, såväl den rättsliga regleringen av yttrandefrihet som institutionella förutsättningar. Ordet ”offentlighet” etablerades runt sekelskiftet 1800, konstaterar Ruth Hemstad och Dag Michalsen (2019, 16),

som betegnelse på det stedet der dannelser av offentlige meninger fant sted, i skjæringspunktet mellom stat og samfunn. Begrepet favner også, i tillegg til denne opinionsdimensjonen, det offentlige rom – i konkret forstand og i overført betydning, offentlig i motsetning til privat [...].

De betonar att Jürgen Habermas inflytelserika begrepp *borgerlig offentlighet* i första hand är en ideal modell för politiskt meningsutbyte, som inte alltid fångar komplexiteten i den mångfald av offentlighetsprocesser som kännetecknar 1800-talets politiska landskap (Hemstad och Michalsen 2019, 20–21).

Habermas teori har också kritiserats av feministiska forskare för att inte ta kvinnor med i beräkningen. Den nya offentlighet som utvecklades under 1800-talet var visserligen starkt genuskodad: kvinnor skulle hålla sig i hemmet och en ”offentlig kvinna” var liktydigt med en prostituerad. Den ideologiska gränsen mellan privat och offentligt kunde emellertid aldrig helt upprätthållas; gränserna blev flytande när hela familjenätverk engagerade sig politiskt eller när hemmet fungerade som bas för politisk opinionsbildning (se t.ex. Gleadle 2009; Hammar 2001; Florin och Kvarnström 2001; Bohlin 2017). Litteraturen är det främsta exemplet på hur kvinnor trots allt deltog i politiskt meningsutbyte. Ekonomihistorikern Yvonne Svanström (2001) har också kritiserat Habermas genom att peka på just de ”offentliga kvinnorna”, de kvinnor som rörde sig i de offentliga rum, där Habermas placerar opinionsbildningen – kaffehus och krogar – men som *inte* deltog i det offentliga, kritiska samtalet (se även Anna Bohlins kapitel i denna bok). Offentligheten är en svårfångad, men likafullt kraftfull, idé om gemenskap, folkuppfostran, moral, frihet, smak. Offentlighet förväntades skapa nation.

Folk

Definitionen av begreppet ”folk” var vid 1800-talets början på intet sätt självklar. Föreställningen om folket var tvärtom ett slagfält för tidens politiska motsättningar. Enligt den liberala uppfattningen i upplysningens och franska revolutionens efterföljd, bestod folket av autonoma medborgare med egna röster, som samlades för att främja den gemensamma nationen. Enligt den ”bonapartistiska”

uppfattningen var däremot kungen folket röst (Klinge 2000, 274–291; Klinge 2004, 87–124; Wrede 2017). Även denna mer konservativa förståelse byggde emellertid på ett kontraktstänkande: kungen skulle fullgöra plikter mot folket, medan folket skulle svara med lydnad och patriotiskt nit – i den finske historikern Matti Klinges (2000, 274) definition: ”Bonapartism avser alltså en i folkets vilja grundad makt, en makt som inte förankras i riksdagen, utan som söker sin legitimation så att säga direkt.” Folkbegreppet var med andra ord föremål för en offentlig, politisk debatt, som också ägde rum i skönlitteraturen. Litteraturen frambesvärjde nationella folk på flera sätt: genom att framställa invånarna i ett land som ett folk, genom att tillskriva – och föreskriva – detta folk moraliska egenskaper och smak, och genom att rikta sig till en klassöverskridande läsekrets som ett folk, ett ”vi”.

Några av folkbegreppets paradoxer kan synliggöras genom den finske nationalskalden Johan Ludvig Runebergs *Fänrik Ståls sägner* (1848, 1860). Detta diktverk har kanske mer än något annat (förutom *Kalevala*) skapat det finska folket – trots att begreppet folk inte ens används i betydelsen nationellt folk, påpekar Klinge (2004, 377): ”Folket tycks för Runeberg egentligen alltid i *Fänrik Ståls sägner* betyda framför allt krigsfolk.” Den finske litteraturvetaren Johan Wrede (2005, 336) framhåller att *Fänrik Ståls sägner* blev ”en milstolpe [...] i Finlands politiska historia”: diktsamlingen vände berättelsen om det ”nesliga Finska krigets historia” (1808–1809) till ”en källa till nationell stolthet, eftersom sägnerna visar en nation som står obruten även i nederlaget”. Samtidigt blev *Fänrik Ståls sägner* omåttligt populär även i Sverige; i en flagrant felläsning missuppfattade svenskarna Runebergs verk som ”en lojalitetsförklaring till Sverige” (Wrede 2005, 337). Två motsatta läsarter skapade med andra ord två olika folk på olika sidor av Östersjön ur ett verk där ”folket” egentligen betydde armén.

Folkbegreppet hade därtill en omtvistad klassaspekt, som bland annat resulterade i att 1800-talets historiografier i de nordiska länderna skrev ut adeln tillsammans med katolicismen som främmande element i folkens historia (Aronsson, Fulsås, Haapala och Jensen 2008; se även Frode Ulvunds kapitel i denna bok). I Sverige ledde det till en berömd debatt i mitten av 1840-talet mellan den adelsfientliga Erik Gustaf Geijer och den mer adelsvänliga Anders Fryxell – en konflikt som också bildade utgångspunkt för intrigen i finske Zacharias Topelius historiska romancykel *Fältskärens berättelser* (1853–1867), vilken gjorde enorm succé på båda sidor om Östersjön (se Pia Forssells kapitel i denna bok; se också t.ex. Burman 2005, 211–217; Kjellén 1950, 104–126; Klinge 2000, 83, 273–291). Den norska grundlagens § 108 erkände helt enkelt ingen adel, och de sista resterna av aristokratins privilegier avskaffades 1821 (Storsveen 2015, 17).

Den politiska representationen i Stortinget gav också betydligt mer politisk makt till bönder och medelklass än i den svenska Riksdagen – för att inte tala om situationen i Danmark, där envælde rådde fram till 1849. Den för sin tid demokratiska norska grundlagen inspirerade liberala krafter i de andra nordiska länderna – och användes som varnande exempel av konservativa (Glenthøj 2015; Nilsson 2015; Burman 2005, 238, 251; om politisk press i Norge och Sverige, se även Edgren 2019).

Klassaspekten i konstruktionen av folket är ett genomgående tema i vår antologi. Spänning i förståelsen av nationellt folk och social klass är också kopplad till antologins ambition att belysa konstruktionen av moraliska folk. Historikern Frode Ulvunds (2017) studie *Nasjonens antiborgere. Forestillinger om religiøse minoriteter som samfunnsfiender i Norge, ca. 1814–1964* undersöker hur utestängningen av bland andra judar och jesuiter i den norska grundlagen av 1814 vilade på moraliska grunder, vilket också är ämnet för hans kapitel i denna volym. Föreställningen om folket byggde dessutom på en ny idé om respektabilitet, som etablerades samtidigt med den moderna nationalismens framväxt från slutet av 1700-talet. Historikern George L. Mosse studerar hur sexualitetsnormer och nation definierar varandra i *Nationalism and Sexuality. Respectability and Abnormal Sexuality in Modern Europe* (1985). Nationens kvalitet vilade på en ny typ av heteronormativ manlighet (se även Blom, Hagemann och Hall 2000). I en avslutande kritisk reflektion inskräper litteraturvetaren Pål Bjørby betydelsen av denna grundläggande insikt.

Antologins upplägg

Nation som kvalitet. Smak, offentligheter och folk i 1800-talets Norden är indelad i fyra avdelningar som fokuserar antologins olika infallsvinklar. Del ett, ”Moraliska folk”, studerar hur nation konstrueras som en moralisk kvalitet. Historikern Frode Ulvund inleder första kapitlet, ”Nasjonen og det moralske medborgarskapet”, med att reda ut distinktionen mellan å ena sidan den juridisk-politiska aspekten av medborgarskap (”statsborgarskap” på nynorsk) och å andra sidan ett moraliskt medborgarskap – och kopplingen emellan dem. Moraliska omdömen blir juridiska kriterier för medborgarskap. Ulvund undersöker föreställningen om den moraliska medborgaren i den diskussion som följde på den norska Grunnlova av 1814 genom att studera vilka som exkluderades; det främsta exemplet är judarna. I kapitel två uppmärksammar litteraturvetaren Anna Bohlin en särskild moralisk kvalitet som präglade såväl norsk, finsk som svensk nationalism under 1800-talet, nämligen förmågan att vara fattig. ”Fattigdom

som svensk estetik – från Almqvist till Ikea” analyserar två verk från mitten av 1800-talet, C.J.L. Almqvists essä ”Svenska Fattigdomens betydelse” (1838) och Fredrika Bremers roman *Syskonlif* (1848), och visar hur deras konstruktioner av moraliska folk grundas i nationell smak och känsla. Kapitlets avslutning följer den svenska fattigdomen framåt i tiden för att peka ut hur såväl fattigdomens som skönhetsfunktioner förskjutits i nationalistisk diskurs.

Genus som central faktor i skapandet av moraliska folk lyfts fram av Susanne Skår i kapitel tre, ”Den danske herregård – en nasjonalistisk utopi i Camilla Colletts *Amtmandens Døttre*”. Trots en omfattande forskning om denna för norsk litteraturhistoria och kvinnorörelse så centrala roman, finns ingen djupgående, kritisk granskning av Colletts föreställning om nationen. Kvinnors bidrag till nationalistiska rörelser, liksom kvinnlighetens funktioner i nationalistiska diskurser, har generellt sett ofta förbisetts. Collett utvecklar sin framtidsvision i spänningen mellan det norska landskapet och europeisk bildning, konkretiserad i den danska herrgårdsbyggnaden, platsen för romanens idealsamhälle. De springer båda ur känslan för skönhet, som könskodas i romanen. Skår argumenterar för att kvinnan också tillskrivs en aktiv och fundamental betydelse för nationsbygget genom en kärlekspotential som överskrider den romantiska kärleken.

I del två, ”Materialitet”, analyseras nation som kvalitet i form av specifika klädesplagg, tyg och träd, som blivit bärare av nationellt värde. Etnologen Tine Damsholt studerar en symboltyngd tröja i kapitel fyra, ”Den nationale strikkede nattrøje’ – nationens kvalitet mellem fortidig oprindelighed og samtidig æstetik”. Damsholt analyserar hur den danske historikern Christian Molbech lyfte fram den själländska folkdräktens stickade kofta, både i sina skildringar av vandringar i hemlandet under 1810-talet och i den etnografiska skiss han publicerade 1840. Förskjutningen i såväl estetiskt omdöme som nationell betydelse är radikal. Under det tidiga 1800-talet uppfattade Molbech bondebefolkningen som smaklös; den konstituerades, skriver Damsholt, ”primært som æstetisk objekt, der dog ikke altid levede op til de æstetiske kvaliteter, de forventedes at bibringe landskabet”. Några decennier senare har samma människor blivit ett arkiv till nationens historia och koftans estetiska kvalitet har skjutit i höjden. Det öppnade dels för estetisering av dräkten, dels för reklam: tröjan blev en ekonomiskt gångbar kvalitetsgaranti.

Vadmal är ett material som länge laddats med politik av olika slag; tyget har ett slags egen ideologi – det visar litteraturvetaren Elin Stengrundet i kapitlet ”Vadmelsideologi: Vadmel fra 1700-tallet til i dag”. Från att fungera som markör för klass respektive moral knöts tyget under 1800-talet alltmer till nationalism, särskilt hos Henrik Wergeland. Det ”Vergelandske Vadmel” kom att fungera

som slagträ i offentligheten. Denna sammanvävning av vadmal och den norska nationen aktualiserades inte minst i samband med Olympiska Spelen i Lillehammer 1994, medan 1970-talsgruppen Vømmøl Spellmanslag mer intresserade sig för lokalproducerade arbetskläder. Stengrundet analyserar stoffets olika funktioner som yttre uttryck för inre nationell själ, medan konstvetaren Tonje Haugland Sørensen berättar historien om ett specifikt träd: björken på gården Slinde i Sognefjord. Björken återfinns på antologins omslag i flera olika versioner – samma träd avbildades nämligen av ett antal olika konstnärer och författare. En bit av trädets bark finns till och med bevarad som del av Bergen Museums kulturhistoriska samling. I kapitlet ”Slindebirken – en nasjonal relikvie” diskuterar Haugland Sørensen motivets förgreningar och frågar sig bland annat varför gravhögen som trädets växer ur blir allt högre?

Del tre, ”Kvalitetsmarkör”, undersöker nation som ett kriterium för kvalitet i såväl värderingen av hela genrer som i smakomdömen i och om litteratur. Historikern Guðmundur Hálfðanarson inleder med en undersökning av den isländska genren *rímur* i ”Það sem fagurt er og skáldlegt: Átök um bókmenntasmekki og virðingu íslenskrar þjóðar” – eller som kapitel sju heter i Elín Bára Magnúsdóttirs norska översättning, som därpå följer: ”Det som er fagert og poetisk: Strid om det islandske folks litterære smak og heder”. Trots att *rímur* varit den mest populära genren under århundraden, blev den utskälld som en nationell förödmjukelse i den allra första bokrecensionen på isländska år 1837. Kritikern var naturvetaren och diktaren Jónas Hallgrímsson, som hade målet att ”reformere den islandske nasjonen ved å lære den å dikte smakfullt”, skriver Hálfðanarson i Magnúsdóttirs översättning. *Rímur* förstörde nationen. Nyttä, skönhet, sanning och moral skulle väcka folket till nationell verksamhet och framgång. Med sin egen dikt ”Ísland” på det klassiska versmåttet elegiskt distikon – främmande för isländsk tradition – ville Hallgrímsson visa att det isländska folket förtjänade internationellt erkännande som kulturnation.

Hur smak markerar nation i litteraturen är ämnet för litteraturvetaren Christine Hamms kapitel åtta, ”Kvalitet i krim: Mord og miljø hos Maurits Hansen”. *Mordet paa Maskinbygger Roolfsen* (1839) är Norges, och möjligen världens, första kriminalroman. Hamm uppmärksammar Hansens (1794–1842) beskrivningar av möbler och kläder som uttryck för smak, vilken i sin tur ges en moralisk innebörd. Kriminalgätans uppdelning i goda respektive onda karaktärer förstärks av goda respektive dåliga smakomdömen, som kopplas till klass och nation. Den goda smaken i Hansens roman är det enkla, funktionella, naturliga – moraliska kvaliteterna som kodas som norska.

”Det nasjonale som estetisk kriterium i norsk litteraturkritikk på 1800-tallet” är ämnet för kapitel nio. Litteraturvetaren Frode Helmich Pedersen konstaterar att värderingskriterier i litteraturkritiken har en tendens att återbrukas under lång tid om än möjligen med en förskjutet funktion – alla utom nationalitet som estetisk kvalitet. I 1800-talets litteraturkritik urskiljer Pedersen fem olika innebörder i det nationella som estetiskt kriterium: det kan avse uttryck för fosterlandskärlek eller vara ett mimetiskt kriterium om att litteraturen bör efterlikna norsk – till skillnad från utländsk – verklighet. Vidare kan det betyda litterära uttryck för folkkaraktären eller litteraturen som objekt för nationell stolthet. En sista, femte variant är ett didaktiskt kriterium: litteraturen ska utveckla befolkningens skönhetsinne. Bjørnson som nationell ”dikterhøvding” återkommer i flera av antologins artiklar. Marie Magnor granskar värderingen av ett specifikt drama i samtida reception och sentida forskning i kapitel tio, ”Nasjon som problem? Resepsjonen av Bjørnstjerne Bjørnsons drama *Paul Lange og Tora Parsberg*”. Dramat från 1898 knöt nära an till politiska spänningar i unionen mellan Norge och Sverige, närmare bestämt de händelser som tio år tidigare ledde till den norske statsministern Ole Richters avsked. Bjørnson hade själv spelat en avgörande roll. Richter begick sedermera självmord, vilket gestaltas i dramat. Kopplingen till ett verkligt nationellt drama i samtiden har värderats estetiskt och moraliskt på vitt skilda sätt i olika tider.

Del fyra, ”Offentlighet”, tar sig an hur olika typer av offentligheter förväntades skapa nation som kvalitet. I kapitel elva ställer sig litteraturvetaren Eirik Vassenden mitt i 1800-talets norska målstrid: ”Naar du ikke kan *tala* fritt so kan du heller ikke tenkja fritt. Språk, nasjon og klasse hos Arne Garborg rundt 1877”. Garborg-citatet är i sig ett citat från Aasmund Olavsson Vinje och förenar därmed de två publicister som etablerade modellen för den nynorska kritikern. Vassenden undersöker perioden som ledde fram till publiceringen av *Den ny-norske Sprog- og Nationalitetsbevægelse* i slutet av året – första gången begreppet ”nynorsk” syntes i tryck. Garborg utvecklade här det som kom att bli känt som ”tonasjonslæren”. Ett fritt folk bygger på ett fritt ordskifte – en offentlighet där meningar kan brytas, eller med modern terminologi, en agonistisk offentlighetsmodell. För att meningsutbytet ska verka frigörande måste det dock, enligt Garborg, föras fram i en ”sann” form: det egna språket.

Språkstrid var likaså en definierande aspekt av 1800-talets finska nationalism. Om Garborg var en central aktör i norsk offentlighet, kan man utan överdrift argumentera för att den extremt produktive Zacharias Topelius själv utgjorde en väsentlig del av 1840-talets finska publicistiska sfär i egenskap av författare, universitetslärare, redaktör och enda anställd vid *Helsingfors Tidningar*.

Det är ämnet för litteraturvetaren Pia ForsSELLS kapitel tolv, ”Topelius, nationen, folket och författarskapet”. ForsSELL pekar på hur censurförhållandena i Finland fick betydelse för Topelius satsning på skönlitterära följetonger; politiska teman kunde diskuteras mer fritt under fiktionens täckmantel. Konstruktionen av folket i Topelius författarskap förändras med åren och med genre. I skolböckerna *Naturens Bok* (1856) och *Boken om Vårt Land* (1875) presenteras en programmatiskt positiv syn på det finska folket, men framställningen är mer komplicerad i novellerna, där bönder och arbetare – tvärtemot hos norske Hansen – ofta verkar tröga och dumma. Likaså är folkmassan ofta ett hotfullt element i den stora romancykeln *Fältskärens berättelser*, vars intrig trots allt bygger på att smälta samman adel och allmoge, medan de ofta förbisedda samtidsnovellerna gärna skildrar medelklassen lite karikerande. Det moraliska folk som Topelius saluförde från sin starka position i offentligheten är en komplicerad kategori.

I kapitel tretton återvänder litteraturvetaren Anders M. Gullestad till Bjørnson och till bönder. Offentlighet i ekonomisk bemärkelse är temat för analysen i ”Bjørnsons økonomiske pedagogikk i ’Faderen’”, en av författarens mest berömda *bondefortellinger*. Marknadsekonomin spred sig långsamt och med stora regionala skillnader i de nordiska länderna. Samtidigt som nya kreditinstitutioner öppnade möjligheter även för lantbruket, blev bönderna också sårbara för internationella finanskriser, exempelvis den som följde på Krimkriget. Svårigheterna i att navigera i denna nya offentlighet kunde bli ödesdigra. Gullestad visar att Bjørnson inte bara tar upp ekonomisk problematik i sina samtidsdramer, utan även i *bondefortellinger*, med ett uppfostrande, moraliskt syfte. Hur ska pengar investeras på ett för den nationella gemenskapen hållbart sätt? Gullestad drar slutsatsen att ”Faderen” förmedlar ”et økonomisk budskap med klare religiøse aspekter”.

Slutligen vidgar historikern Ruth Hemstad perspektivet till hela Norden i kapitel fjorton, ”En skandinavisk Nationalitet’ som litterært prosjekt: 1840-årenes transnasjonale offentlighet i Norden”. Föremålet för studiet är här olika litterära initiativ inom ramen för den pan-skandinaviska rörelsen, som ville åstadkomma en andlig förening mellan de nordiska länderna, känslan av gemensam nationalitet. Medlet var litteratur. Hemstad undersöker olika typer av initiativ som avsåg att skapa en transnationell offentlighet: litterära föreningar, utgivningen av ordböcker mellan de skandinaviska språken, läseböcker för ungdomar, tidskrifter och kalendrar. De skandinaviska studentmötena var en viktig, drivande faktor i produktioner av trycksaker ägnade åt transnationell cirkulering. Offentlighet är meningsutbyte, men skapandet av moraliska folk är också materialitet och ekonomi. Nation som kvalitet kräver en infrastruktur.

Allra sist ställer Pål Bjørby i en kommentar kritiska frågor till nationalism-forskningen utifrån ett sexualitetsperspektiv. ”Det moderne heterokratiets uttalte medspillere: misogyni, homofobi og 1800-tallets nasjonsbyggings-tanke” efterlyser forskning som synliggör den heternormativitet som 1800-talsnationalismen grundas i – och som därför strukturerar nationell kanon och i förlängningen nordisk litteratur som disciplin. ”Hva ville konsekvensene av inkludering av de perspektivene [...] bety for den nasjonale fortellingen?” undrar Bjørby. Vår antologi avslutas därmed med en uppmaning till mer forskning om smak, nation och offentligheter i Norden.

LITTERATUR

- Aronsson, Peter, Narve Fulsås, Pertti Haapala och Berhard Eric Jensen. 2008. ”Nordic National Histories”. I *The Contested Nation. Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*, redigerad av Stefan Berger och Chris Lorenz, 256–281. Writing the Nation Series. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Axelsson, Karl, Camilla Flodin och Mattias Pirholt. 2021. ”Introduction”. I *Beyond Autonomy in Eighteenth-Century British and German Aesthetics*, redigerad av Karl Axelsson, Camilla Flodin och Mattias Pirholt, 1–17. New York & London: Routledge.
- Bale, Kjersti. 2009. *Eстетikk. En innføring*. Oslo: Pax Forlag.
- Blom, Ida, Karen Hagemann och Catherine Hall. 2000. *Gendered Nations: Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century*. Oxford: Berg Publishers.
- Bohlin, Anna. 2017. ”Kök till vildmark. Det kvinnliga medborgarskapets spatialitet i nordisk 1840-talslitteratur.” I *Konstellationer. Festskrift till Anna Williams*, redigerad av Alexandra Borg, Andreas Hedberg, Maria Karlsson, Jerry Määttä och Åsa Warnqvist, 79–93. Hedemora: Gidlunds förlag.
- Burman, Anders. 2005. *Politik i sak. C.J.L. Almqvists samhällstänkande 1839–1851*. Diss. Stockholms universitet. Stockholm & Stehag: Symposium.
- Danius, Sara, Cecilia Sjöholm och Sven-Olov Wallenstein. 2010. ”Inledning”. I *Aisthesis. Estetikens historia, del 1*, redigerad av Sara Danius, Cecilia Sjöholm och Sven-Olov Wallenstein, 9–15. Stockholm: Thales.
- Edgren, Henrik. 2019. ”Med grundlagen i sin hand. Konstitution och politisk press i Norge och Sverige på 1810- och 1820-talet”. I *Frie ord i Norden? Offentlighet, yttringsfrihet og medborgerskap 1814–1914*, redigerad av Ruth Hemstad och Dag Michalsen, 305–328. Oslo: Pax Forlag.
- Fjelkestam, Kristina. 2010. *Det sublimas politik. Emancipatorisk estetik i 1800-talets konstruktionsromaner*. Göteborg & Stockholm: Makadam förlag.
- Florin, Christina och Lars Kvarnström, red. 2001. *Kvinnor på gränsen till medborgarskap. Genus, politik och offentlighet 1800–1950*. Stockholm: Atlas Akademi.
- ForsSELL, Pia. 2009. *Författaren, förläggarna och forskarna. J. L. Runeberg och utgivningshistorien i Finland och Sverige*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 726. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Fulsås, Narve. 2019. ”Litterær nasjonalisering. Korleis dansk-norsk litteratur blei norsk”. I *Litterære verdensborgere. Transnasjonale perspektiver på norsk bokhistorie 1519–1850*, redigerad av Aasta M.B. Bjørkøy, Ruth Hemstad, Aina Nøding och Anne Birgitte Rønning, 405–427. Oslo: Nasjonalbiblioteket.
- Furuland, Gunnel. 2007. *Romanen som vardagsvara. Förläggare, författare och skönlitterära häftesserier i Sverige 1833–1851 från Lars Johan Hierta till Albert Bonnier*. Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala nr 53. Diss. Uppsala universitet. Stockholm: Förlaget LaGun.
- Gleadle, Kathryn. 2009. *Borderline Citizens. Women, Gender, and Political Culture in Britain, 1815–1867*. Oxford: Oxford University Press.
- Glenhøj, Rasmus. 2015. ”Eidsvold! Danske liberales forbillede”. I *Smak av frihet. 1814-grunnloven. Historisk virkning og sosial forankring*, redigerad av Odd Arvid Storsveen, Bård Frydenlund och Amund Pedersen, 281–318. Oslo: Spartacus forlag.
- Griffero, Tonino och Marco Tedeschini. 2019. ”Introduction”. I *Atmosphere and Aesthetics. A Plural Perspective*, redigerad av Tonino Griffero och Marco Tedeschini, 1–7. Cham, Switzerland: Springer Nature & Palgrave Macmillan.

- Hammar, Inger. 2001. "Kvinnokall och kvinnosak. Några nedslag i 1800-talets debatt om genus, medborgarskap och offentlighet." I *Kvinnor på gränsen till medborgarskap. Genus, politik och offentlighet 1800–1950*, redigerad av Christina Florin och Lars Kvarnström, 116–148. Stockholm: Atlas Akademi.
- Hansen, Tor Ivar. 2018. "Bøker og skandinavisk forbrødring. Et forsøk på en bokhistorisk tilnærming til skandinavismen." I *Skandinavismen. Vision og virkning*, redigerad av Ruth Hemstad, Jes Fabricius Møller och Dag Thorkildsen, 163–186. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Hemstad, Ruth. 2018. "Skandinavismens' tilkomst som samtidig og omstridt begrep". I *Skandinavismen. Vision og virkning*, redigerad av Ruth Hemstad, Jes Fabricius Møller och Dag Thorkildsen, 21–43. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Hemstad, Ruth. 2019. "I 'Tidens Fylde'. Panskandinaviske publisister og transnasjonale tidsskrifter". I *Litterære verdensborgere. Transnasjonale perspektiver på norsk bokhistorie 1519–1850*, redigerad av Aasta M.B. Bjørkøy, Ruth Hemstad, Aina Nøding och Anne Birgitte Rønning, 377–404. Oslo: Nasjonalbiblioteket.
- Hemstad, Ruth och Dag Michalsen. 2019. "Frie ord i Norden? Offentlighet, yttringsfrihet og medborgerskap i Norden, 1814–1914". I *Frie ord i Norden? Offentlighet, yttringsfrihet og medborgerskap i Norden 1814–1914*, redigerad av Ruth Hemstad och Dag Michalsen, 11–35. Oslo: Pax Forlag.
- Kant, Immanuel. 2003. *Kritik av omdømmekraften [Kritik der Urtheilskraft 1790]*. Översatt av Sven-Olov Wallenstein. Stockholm: Thales.
- Kjellén, Alf. 1950. *Sociala idéer och motiv hos svenska författare under 1830- och 1840-talen II (1844–1848). Från patriarkalism till marxism*. Stockholm: Hugo Gebers förlag.
- Klinge, Matti. 2000. *Idyll och hot. Zacharias Topelius – hans politik och idéer*. Översatt av Nils Erik Forsgård. Helsingfors: Söderströms & Stockholm: Atlantis.
- Klinge, Matti. 2004. *Den politiske Runeberg*. Helsingfors: Söderströms & Stockholm: Atlantis.
- Leerssen, Joep. 2006. *National Thought in Europe. A Cultural History*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Marjanen, Jani. 2019. "Gränserna för det offentliga samtalet i Finland 1809–1963". I *Frie ord i Norden? Offentlighet, yttringsfrihet og medborgerskap 1814–1914*, redigerad av Ruth Hemstad och Dag Michalsen, 111–140. Oslo: Pax Forlag.
- Mosse, George L. 1985. *Nationalism and Sexuality. Respectability and Abnormal Sexuality in Modern Europe*. New York: Howard Fertig.
- Nilsson, Torbjörn. 2015. "Grunnloven som politiskt vapen i Sverige. Om Norgevänner, sidbytare och militanta konservativa 1820–1850". I *Smak av frihet. 1814-grunnloven. Historisk virkning og sosial forankring*, redigerad av Odd Arvid Storsveen, Bård Frydenlund och Amund Pedersen, 253–279. Oslo: Spartacus forlag.
- Rønning, Anne Birgitte. 2013. "Kjønnshandlinger i kunst og kulturell offentlighet". I *Kjønnshandlinger. Studier i kunst, film og litteratur*, redigerad av Geir Uvsløkk och Anne Birgitte Rønning, 9–27. Oslo: Pax Forlag.
- von Schiller, Friedrich. 2010. "Ur Estetiska brev". I *Aisthesis. Estetikens historia, del 1*, redigerad av Sara Danius, Cecilia Sjöholm och Sven-Olov Wallenstein, 191–204. Översatt av Göran Fant. Stockholm: Thales.
- Seip, Anne-Lise. 2007. *Demringstid. Johan Sebastian Welhaven og nasjonen*. Oslo: Aschehoug.
- Stengrundet, Elin. 2018. "Opprørets variasjoner. Autoritetstematikk i fire dikt av Henrik Wergeland". Ph.d.-avhandling Høgskolen i Innlandet. Elverum.
- Storsveen, Odd Arvid. 2015. "Smaken av frihet. En grunnlov for makt og for avmakt". I *Smak av frihet. 1814-grunnloven. Historisk virkning og sosial forankring*, redigerad av Odd Arvid Storsveen, Bård Frydenlund och Amund Pedersen, 9–19. Oslo: Spartacus forlag.
- Svanström, Yvonne. 2001. "Offentliga kvinnor i offentliga rum. Prostitutionens reglementering i 1800-talets Stockholm." I *Kvinnor på gränsen till medborgarskap. Genus, politik och offentlighet 1800–1950*, redigerad av Christina Florin och Lars Kvarnström, 41–69. Stockholm: Atlas Akademi.
- Thiesse, Anne-Marie. 2019. *La fabrique de l'écrivain national. Entre littérature et politique*. Paris: Gallimard.
- Ulvund, Frode. 2017. *Nasjonens antitborgere. Forestillinger om religiøse minoriteter som samfunnsfiender i Norge, ca. 1814–1964*. Oslo: Cappelen Damm.
- Wrede, Johan. 2005. *Världen enligt Runeberg. En biografisk och idéhistorisk studie*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Wrede, Johan. 2017. "Natur och nation. Om Runebergs republikanska nationalsång". *Historiska och litteraturhistoriska studier* 92: 361–387.